

ZADNJA IZMENA

Jesús Moncada*Pepel spomina*

Brod, ki že petnajst let ni bil opravljal svojega dela, se je odlepil od desnega brega in začel prečkati reko. Voda se je medtem počasi razbarvala in zrak je izgubljal jesensko milino tistega oktobra 1971. leta. Ko je bok plovila rahlo trčil ob pomol na tisti strani reke, kjer je stala vas in od koder je Alfons Garrigues v spominu krmaril brod, je pokrajino že prekrila ledena megla zime leta 1939. Okrasta in zelena barva Ebra sta se spremenili v umazano sivo, po kateri so drseli kosi ledu kot luske velikanske ribe.

* * *

Prišli so ga iskat, ko se je vojna vihra po bitki pri Ebru oddaljila v notranjost Katalonije in odnesla s seboj fašistične vojake, ki so okupirali vas ob padcu aragonske fronte marca 1938. Ko so republikanci razstrelili most, sta bregova reke ostala brez povezave, zato so uporniške čete na mestu, kjer je pred petnajstimi leti čez Ebro vozila barka, vzpostavile pontonsko povezavo. A zdaj so vojaki odhajali in treba je bilo najti splavarja, ki bi jih nadomestil. On, ki je bil takrat osemnajstleten fant, ki ob evakuaciji ni mogel zapustiti vasi zaradi bolne babice in matere, je bil kot nalašč za to nalogo. Konec koncev, mar ni bil potomec družine Garrigues z Glavne ulice, ki so bili splavarji že od pamtiveka?

Prvi dan službe, sredi zime, ko je stoječa voda med pomolom in vojaškim pontonom zamrznila in so kosi ledu nenehno udarjali ob plovilo, da so kovinski plovci otožno pozvanjali, se je razžalostil ob spominu na deda, ki ga je novi most, zgrajen med diktaturo Prima de Rivere, oropal brodarskega posla, mu zagrenil življenje in ga prisilil, da je postal rudar. To delo ga je ubijalo, a mu je ponos branil, da bi se udinjal kot navaden delavec na tovornem čolnu, zato je raje požiral lignitov prah vse do smrti

malo pred izbruhom državljanske vojne. Le kako bi si ubogi starec lahko kdaj predstavljal - je premišljal Alfons - da bo eden njegovih vnukov doživel uničenje mostu, ki ga je stari vedno sovražil, čeprav je priznaval, da prinaša napredek, in da bo fant nadaljeval stoletno izročilo družine Garrigues? Če mu ne bi branili stiska in lakota domačih, pomešani s strahom pred posledicami, kaj bi bilo, če bi odklonil službo v času, ko je človek zlahka končal v ječi ali pred strelskim vodom, bi Alfons takoj zavrnil delo na brodu, samo da bi se izognil mučnim prizorom, ko se je po vojni, ki se je končala s porazom Republike, vrnila v vas večina prebivalcev, ki jo je zapustila leta 1938.

Nekateri so prihajali po cesti iz Lleide; teh se Alfons Garrigues ni spominjal, pač pa so se mu zapisali v dno duše tisti, ki so potovali z vlakom do kraja Faió in se nato peš napotili po obrežni poti ob Ebru navzgor. Brž ko je bilo v daljavi razločiti kako postavo, se je novica razširila in redki vaščani, ki se niso mogli ali niso hoteli pridružiti evakuaciji ali pa so se v trenutni zbežanosti zatekli v rudnike in na kmetije in se tam znašli ujeti sredi fašistične ofenzive, so zdaj prihajali na balkone, na okna in na zapuščene pomole in s tesnobo skušali prepoznati obrise postav, a je bilo to spričo velike oddaljenosti nemogoče. Tisti, ki so koga pričakovali (in kdo v tej mrtvi vasi ni koga pričakoval, se je spraševal Garrigues), so takoj po tem neuspešnem poskusu prišli na obrežje. Tam so stali tik ob vodi ali pa so se gnetli na lesenem pomolu in znova poskušali razločiti poteze še vedno brezimnih obrazov. Vročično, tesnobno opazovanje je postalo nevzdržno, ko je brod prečkal Ebro, vkreal prišleke in se začel vračati. Ko se je razdalja počasi manjšala, so senčne in sončne lise postajale vse razločnejše in pokazali so se obrazi, skoraj vsi zaznamovani od pomanjkanja, izčrpanosti in tesnobe. Med zadnjimi metri poti so postave dobile imena in pogosto so se zaslišali klici in jok veselja, obenem je bilo čutiti tudi mnoga tiha, grenka razočaranja. Kadar je bilo megleno, ljudi ni bilo ne videti ne slišati, dokler niso prišli do Alfonsovih ušes oddaljeni, pridušeni glasovi z drugega brega reke, ki so klicali brod. Takrat je bilo čakanje še bolj mučno; sivi dim megle je ohranjal skrivnost prav do roba pomola.

Najprej so se vrnili ženske, starci in otroci. Precej kasneje so začeli prihajati vojaki iz koncentracijskih taborišč, s prisilnega dela, iz zaporov. Alfons Garrigues je hranil v spominu neizbrisne slike sive rečne vode, sonca in megle, med seboj pomešanih obrazov in dni, kajti prišlekov ni in ni bilo konca. Spominjal se je ugaslih oči bratrance Ramona, ki se je bolan vrnil iz koncentracijskega taborišča; oči, polnih želje, da bi lahko umrl v domači vasi, kjer so ga štiri tedne kasneje res pokopali. Kot da ne bi preteklo toliko časa, je Alfons videl pred seboj Jordija Blanquesa, nekdanjega železarja v rudniku družine Torres i Camps, ki se sploh ni izkrcal: neki sorodnik, ki ga je srečal na drugi strani reke, mu je med vožnjo z brodom povedal, da mu je žena, o kateri je med dolgo odsotnostjo sanjal dneve in noči, ušla s fašističnim vojakom iz garnizije, nastanjene v vasi. Jordi Blanques ni niti stopil na pomol; ostal je pod nadstreškom pri krmarju, dokler se brod ni znova odpravil čez reko, in nato se je njegova postava za vedno izgubila na obrežni poti ob Ebru.

Spomini so ga preplavljali drug za drugim. Kako bi lahko pozabil Antonija Canalsa, ki je že s sredine reke opazil na pomolu svojega mlajšega brata in ga kriče začel spraševati, zakaj postopa po vasi, ko je vendar čas obiranja oliv. Lahko bi povedal tudi, kako je bilo, ko se je na brodu pripeljal avtomobil, ki ga je vozil Francesco Romaguera v uniformi podporočnika Francove vojske, spremljal pa ga je von Müller v opravi nemškega komandanta.

Iz meglic časa je vstajala neizbrisna podoba Eduarda Forquesa, po družinski tradiciji zasmoljevalca čolnov, po nagnjenju pa tenor saksofonista, ki je ves čas vožnje z brodom vadil pogrebni marš, a mu ni šel najbolje od rok. Na železniški postaji v Barceloni je prišel do odličnega saksofona; lačnemu postopaču je v zameno zanj podaril konzerve s sardinami in nekaj tablic čokolade. Od postaje v kraju Faió so se negotove note nedokončane skladbe po vlačilni stezi počasi bližale vasi in žalostno odmevale po dolini Ebra, še vedno pretreseni od bitke in užalošeni od smrti. Ko se je izkrcal, je pozdravil vse na pomolu in se pihajoč v saksofon odpravil proti domu, za njim pa radovedni otroci.

Pozabil ni niti vrnitve Joaneta del Plaja, mornarja na "Neptunu" in Nelsonovega zaupnika. Ko je skočil na pomol, še preden se ga je brod dotaknil, so vsi mislili, da bo privezal plovilo, v resnici pa se je postavil pred Joaquima Mestra, brezdelnega kot vedno, ki je skupaj z drugimi čakal na brod, in mu s tihim, mirnim glasom rekel:

"Vrni mi čevlje, poba."

Vsi ob Ebru so poznali umirjeni ton Joanetovega glasu; navadno ga je spremljalo komaj zaznavno utripanje leve veke, in kadar je svoj običajni, živahni način govorjenja zamenjal s tem drugim, je to vedno napovedovalo kakšen izjemen dogodek, kot je bil na primer strašni pretep med posadko "Neptuna" in nekimi mornarji iz Ascone na pomolu v kraju Faió; pretep je začel Joanet, ki je s pestjo udaril kapitana v čeljust. Ali pa škandal v bordelu v Tortosi, kjer je nekim ribičem iz delte najprej povedal nekaj izbranih besed v zvezi s kurbo, ki so si jo zaželeli, potem ko si jo je že izbral Joanet; nato jim je malce zrahljal kosti ob navdušeni in nesebični pomoči Atanasija Resurrecciona. Joaquim Mestre je vse to vedel in opazil je tudi, da niti izgubljena vojna niti garanje med prisilnim delom nista spremenila mornarjevega značaja: govoril je vljudno kot prej, veka mu je kot vselej vidno trzala.

"Kaj pa govoriš, Joanet?" je šepnil s tresočim glasom, medtem ko so se ljudje zgrinjali okoli njiju.

"Ne delaj se neumnega. Govorim o čevljih, ki jih imaš na nogah; moji so. Na uro daleč sem jih zagledal."

"Gotovo ti jih je izmaknil z doma, lopov," je rekla ena od žensk. "Medtem ko nas ni bilo, so nam nepridipravi zagodli vse sorte. Ko sem se vrnila, je bila hiša obrnjena na glavo."

Ženska je govorila resnico in Alfons Garrigues se je spominjal, kako je Joaquim Mestre v strahu zaman iskal kak izhod.

"Sezuj se."

"Čakaj no, Joanet!"

"Sezuj se, sem rekel."

Sredi vsesplošnega posmeha si je moral tat, ki se je na vso moč trudil dokazati svojo nedolžnost, sezuti čevlje in jih izročiti mornarju. Zimski mraz ga je rezal v bosa stopala, ko je bežal po obrežju, kar so ga nesle noge. Medtem je Joanet z rokavom svoje strgane vojaške suknje skrbno čistil odlične čevlje, ki so bili Nelsonovo darilo; njemu jih je podaril Arquimedes Quintana, ta pa jih je dobil od *mistra* Oliverja Wilsona.

Alfons Garrigues se je spominjal, kako ganjen je bil Estanislau Corbera, ko se je izkrcal z ženo in mlajšo hčerko; ni pa vedel za grenke solze ob pogledu na kavarno, ki so jo najprej - tako so mu povedali - izropali pijani pripadniki milice na dan evakuacije, nato še Francove čete. Potem je lokal ostal na stežaj odprt ostremu severozahodniku in soparnemu jugozahodniku. Zalepila sta prah na ogledala in s patino prekrila razdejanje, ki ga je povzročila soldateska.

V navalu Garriguesovih spominov ni manjkala niti podoba Nelsona, dobrega prijatelja pokojnega očeta, in Berenguera de Serre. Le-ta je bil ob prihodu kot vedno lačen ženske. Že na pomolu je tesno objel ženo in jo odpeljal proti domu. Tam ni počakal niti toliko, da bi prišla do spalnice, ampak jo je začel slačiti že na stopniščnem presledku. Ravno tako je imel pred očmi tudi podobo Pasquala de Ponsa, najbolj prefinjenega kvartopirca v vasi. V partiji, ki so jo priredili na vlaku, s katerim se je vračal domov, je oskubil štiri *requeteje*¹¹ iz Navarre, ki so se peljali domov na dopust. Prihod lekarnarice s sinom, bodočim Rumovim Honoratom, je v mladem splavarju oživil spomin na podivjano živino vdove Salleres na dan evakuacije: ponorele od eksplozij in množice prestrašenih ljudi so se živali najprej pognale proti Ebru. Na obrežju, od koder je pravkar odplula Nelsonova barka, so na smrt prestrašene od ogromnih plamenov in pokanja dinamita, s katerim so razstreljevali most, ostro zavile v Codišovo ulico. Ob kriku groze, ki ga je izustil Kavin Honorat, ko so ga poteptale drveče živali, so se mlademu Garriguesu, ki je z balkona opazoval vso zmešnjava, postavili lasje pokonci... V vrtinec spominov na tiste, ki so se vračali, se se splavarju mešali tudi vaščani, ki so izginili v črnih avtomobilih, zaradi katerih je moral včasih prepeljati brod čez reko tudi sredi noči, potem ko so se končala zasliševanja v mestni hiši in v kasarni *guardie civil*.

Alfons Garrigues, potomec družine Garrigues z Glavne ulice, vaški splavar od leta 1938 do 1942, ko je pustil to službo in začel delati na barkah vdove Salleres, je obrnil hrbet pomolu in se odpravil po obrežju. Ko ga ni bilo več, je pokrajina spet dobila barve jeseni leta 1971 in brod se je razblinil v mehki septembrski svetlobi. A nekdanji splavar si ni mogel kaj, da si ne bi priklical pred oči še pogleda Sebastiana Noguere,

¹¹ *Requete* je pripadnik oboroženih skupin, ki so nastale zlasti v Navarri že v času karlističnih vojn v 19. stoletju, med špansko državljansko vojno pa so se bojevale na strani fašistov.

moža Julie Quintana: v zapornikovih očeh je že prebivala senca smrti, ki ga je čakala v mestu pred strelskim vodom. Zenice delavskega vodje so z neizmerno bolečino še zadnjič zrle v vas, kjer sta vladali žalost in lakota in kjer so neusmiljeni zmagovalci učili sestradane in zanemarjene otroke, kako naj se igrajo vojno ob spremljavi trobent in bobnov.

* * *

Alfonsovo obujanje spominov ni naletelo med vaščani na nikakršen odziv. Estanislau Corbera se je komajda spominjal podobe izropane, uničene, zdaj že tako oddaljene kavarne "Na pomolu", ki se je za bežen hip prikazala v ogledalu za točilnim pultom. Medtem ko je jesenski severozahodnik, še vedno ogret od zapoznele poletne toplote, stresal okenska stekla z ostrimi sunki in lepil nanje ožgano barvo prvih odpadlih listov, je kavarnar z zanimanjem sledil živahnemu pogovoru med navzočimi.

Če bi Eduard Forques posvetil vsaj malo pozornosti notam, ki so se poskušale izoblikovati v nekem kotičku njegovega spomina, bi mu gotovo uspelo dokončati pogrebni marš, ki se mu je leta 1940, ko se je vračal iz koncentracijskega taborišča, ustavil že pri prvih taktih in ga nikoli ni mogel napisati do konca. Toda note so se potem, ko so mu za trenutek utripale nekje na površju zavesti, spet potopile v pozabo.

Joanet del Pla se ni spominjal čevljev *mistra* Wilsona, ki jih je snel Joaquim Mestru z nog. Nelson je spremljal pogovor, ne da bi se zavedal podobe vasi, ki se je poskušala prebiti do njegove očesne mrežnice, in Rumov Honorat v bobnenju, ki ga je slišal na Codisovi ulici, ni prepoznal trušča živine, ki je poteptala njegovega očeta; trušča, ki ga je obudil spomin nekdanjega splavarja.

Ko so porušili samostan, je Rumov Honorat med brskanjem po ruševinah našel kos predelne stene, na katerem je bil naslikan Estanislau Corbera s krono iz trtinega listja, in lobanjo z vojaško kapo. Nekaj tednov zatem je v tesnobnem vzdušju, ki je vladalo v napol porušeni vasi, prišlo do preobrata: zgradili so prve nove hiše. Po letih zagrizenih bojov se je v vasi spet okreplila volja po preživetju. Dotlej je vsaka porušena hiša predstavljala družino, ki se je bila prisiljena preseliti v mesto zaradi najrazličnejših okoliščin - zaradi brezposelnosti ali pa zato, ker svojim otrokom niso mogli zagotoviti lepše prihodnosti, kot v primeru Julie Quintana. Odtlej pa ljudje niso več odhajali in za vsako hišo, ki so jo porušili v starem delu vasi, je v novem zrasla nova. Le malo jih je do tedaj verjelo, da je kaj takega mogoče. Na uničenih, razdejanih ulicah sta se začela spet porajati optimizem in navdušenje.

Prav to veselje je prevladovalo tudi v pogovorih med stalnimi gosti kavarne, ki se jih je spominjal Alfons Garrigues, nekdanji krmar broda na Ebru. A njegovega obujanja spominov ni nihče opazil, tako kot večina vaščanov ni opazila dogodka, ki se je pripetil nekaj ur kasneje in za katerega so bodoči anonimni kronisti zmotno mislili, da se je zgodil že ob prvih rušenjih in da je bil eno od znamenj, ki so napovedovala zlo.

Prevedla in spremno opombo napisala Jerca Kos

Jesús Moncada je eno najbolj branih in prevajanih imen sodobne katalonske literature, ki je kljub svoji dolgi in bogati zgodovini slovenskim bralcem skoraj popolnoma neznana. Zato morda ne bo odveč nekaj besed uvoda, v katerem bomo na kratko predstavili glavne mejnike v razvoju te književnosti in vsaj omenili njene najpomembnejše avtorje.

Posamezne katalonske besede so se prvič pojavile v pisanih dokumentih v 9. stoletju, iz 11. in 12. pa izvirajo prva besedila, v celoti napisana v tem jeziku, ki ga danes govori okrog sedem milijonov ljudi. Vendar za prvo pomembno osebnost katalonske srednjeveške književnosti velja šele Ramon Llull, frančiškanski misijonar z Mallorce, ki se je v 13. stoletju ukvarjal ne le s prozo in poezijo, pač pa tudi s filozofijo, teologijo, mistiko, didaktiko in znanostjo na splošno. Iz istega obdobja izvirajo tudi številne kronike, ki pričajo o pomembnih dogodkih iz življenja katalonskih in aragonskih kraljev in grofov. Konec štirinajstega stoletja sta ustvarjala znamenita predstavnika katalonske poezije Bernat Metge in Ausiàs March, vrhunec in hkrati konec srednjeveške literature pa pomeni viteški roman *Tirant lo Blanc* Joanota Martorella, ki je izšel leta 1490.

S 16. stoletjem se začne obdobje dekadence in traja vse do tako imenovane renesanse sredi 19. stoletja. Ne smemo namreč pozabiti, da politične okoliščine niso bile vedno najbolj naklonjene razvoju katalonskega jezika in kulture. V času katalonsko-aragonskega kraljestva je bila katalonščina sicer edini uradni jezik, ko pa so Španci po nasledstveni vojni v začetku 18. stoletja zasedli katalonske dežele, so jezik tamkajšnjih prebivalcev za dobrih dvesto let pregnali iz javnega življenja in skušali uveljaviti svojega, španščino (ali kastiljščino). Vseeno je v tridesetih letih 19. stoletja prišlo do ponovnega razcveta književnosti, ki je bila zlasti narodno-buditeljskega značaja; začetek te renesanse je zaznamoval pesnik Bonaventura Carles Aribau z odo *La Pàtria, Domovina*, v drugi polovici istega stoletja pa je ustvarjal Jacint Verdaguer, pesnik, ki velja za utemeljitelja sodobnega katalonskega jezika. V to obdobje sodita tudi dramatik Angel Guimerà in pisateljica Caterina Albert, ki je svoje naturalistične romane podpisovala s psevdonimom Víctor Català.

Naslednji poglavji v razvoju katalonske literature sta bila modernizem, ki je obsegal zadnjih deset let prejšnjega in prvih deset našega stoletja, ter *noucentisme*, obdobje v letih med 1906 in 1923, ki so ga zaznamovale številne novosti na področju estetike in očitno nasprotovanje nostalgiji fin-de-siècla. Med modernisti naj omenimo prozaista Raimona Casellasa, dramatika Santiaga Rusiñola in pesnika Joana Maragalla, glavna predstavnika smeri *noucentisme* pa sta bila pesnika Eugeni d'Ors in Carles Riba. V to časovno obdobje sodi tudi jezikoslovec Pompeu Fabra, avtor mnogih katalonskih slovníc.

Leta 1931, z nastopom Druge republike, si je katalonščina spet priborila pravico do javne uporabe, a le za kratek čas, saj je že leta 1939 v španski državljanski vojni zmagal diktator Franco. Pod njegovo oblastjo, ki je trajala do leta 1975, so Katalonci preživljali eno najtežjih obdobj svojega zgodovine. Javna uporaba njihovega jezika je bila prepovedana, a to ne pomeni, da pisatelji v tem času niso ustvarjali. Skoz strogo cenzuro se je uspelo prebiti le maloštevilnim knjižnim izdajam in literarnim revijam, zato so mnoga katalonska dela izšla v tujini. Od sredine šestdesetih let dalje se je položaj počasi začel obračati na bolje (med drugim je leta 1966 začel veljati nov, manj strog zakon o tisku) in k ponovnemu razcvetu in uveljavitvi katalonske kulture je veliko prispevala prav književnost.

Če pod izrazom "avantgarda" razumemo vse književne ustvarjalce od zgodnjih tridesetih let

naprej, lahko ugotovimo le to, da je bila zelo neenotna. Na področju poezije najdemo v njej tako različne ustvarjalce, kot sta Carles Riba, nekdanji predstavnik modernizma, in Miquel Martí i Pol, eden najbolj priljubljenih še živečih katalonskih pesnikov starejše generacije. Med ti dve skrajnosti se umeščajo Joan Oliver, Salvador Espriu in Gabriel Ferrater, če naštejemo le najbolj znane. In še eden najuspešnejših predstavnikov najmlajše pesniške generacije: Alex Susanna. Starosta prozavstov tako imenovane "avantgarde" je bil vsekakor Josep Pla, ki je že pred državljansko vojno začel objavljati priljubljene, vsem Kataloncem dobro znane romansirane potopise s svojih poti po katalonskem podeželju. Ena najuspešnejših in najplodovitejših avtoric romanov je bila Mercè Rodoreda, za njo pa ne zaostajajo dosti Maria Aurèlia Capmany, Manuel de Pedrolo, Joan Peruchó, Jordi Sarsanedas, Pere Calders in mnogi drugi.

Nazadnje omenimo še nekaj imen, ki v zadnjih letih polnijo police katalonskih knjigarn: jeseni 1991 je umrla zelo brana avtorica kratkih zgodb in romanov Montserrat Roig, dobitnica več literarnih nagrad. Te so se v Kataloniji močno pomnožile že ob koncu diktature in v zadnjem času doživljajo pravo inflacijo, kljub temu so še vedno dokaj zanesljivo merilo kakovosti literarne produkcije (mimogrede: ta v Kataloniji presega tri tisoč naslovov na leto). Med dobitniki nagrad - in zato med najbolj prodajanimi imeni - so ta hip na primer Jaume Cabré, Quim Monzó, Ferran Torrent, Terenci Moix, Maria Antònia Oliver, Clara Isabel Simó in drugi.

Tudi Jesús Moncada, avtor romana *Vlačilna pot*, ki ga danes predstavljamo, je za pričujoče delo dobil kar pet literarnih nagrad. Leta 1941 rojeni pisatelj je najprej objavil dve zbirki novel: *Zgodbe o levi roki* (1981) in *Kavarna Pri žabi* (1985). Po uspehu, ki ga je doživel roman *Vlačilna pot* (1988) (v katalonščini je doslej doživel že devet izdaj, bil pa je tudi preveden v tuje jezike, v Franciji npr. pri Seuilu), je tri leta kasneje izšel še en, *Galerija kipov*. V *Vlačilni poti* Moncada pripoveduje zgodbo svoje rojstne vasi Mequinense, ki leži ob reki Ebro in je kakih 130 kilometrov oddaljena od obsežne delte, v kateri se Ebro izliva v Sredozemlje. Mequinensa je bila nekoč pomembno rudarsko središče in rečno pristanišče, potem pa jo je skoraj povsem zalila voda. Skozi reminiscence nešteti nastopajočih - mornarjev, kavarnarjev, rudarjev, buržujev - avtor obuja spomine na zadnje stoletje obstoja vasi, ki je bila obsojena na propad.

Objavljeni odlomek je s sredine romana in ima kar nekaj lastnosti, značilnih za slog Jesúsá Moncade: osebe, ki se pojavijo in hip nato že izginejo, včasih za vedno; nenehni časovni preskoki; in predvsem reka Ebro kot junak romana, enakovreden drugim. Nosilna tema odlomka je državljanska vojna, eno najmračnejših poglavij v španski in katalonski zgodovini. Začela se je leta 1936 z uporom generala Franca proti novoizvoljeni republikanski oblasti in se kasneje - ko sta fašistični vojski priskočili na pomoč Nemčija in Italija, republikancem pa Sovjetska zveza - spremenila v nekakšno generalko za drugo svetovno vojno. V triletni vojni tudi Kataloniji ni bilo prizaneženo; o tem med drugim pričajo podobe, ki so se Alfonsu Garriguesu tako globoko zarisale v spomin...